

Artikli eesmärgiks on vaadelda Eestimaa kogemuste põhjal kristluse kokkupuutumist teiste religioossete ja vaimsete traditsioonidega, mille üldnimetusena kasutan mõistet „vaimne praktika”. Aastal 2010 Eesti Kiriku Nõukogu koostatud ja tellitud ning sotsiaal- ja turuuringute firma Saar Poll OÜ teostatud religioonisotsioloogiline küsitlus „Elust, usust ja usuelust” (edaspidi EUU 2010) andmestik annab mõningase ülevaate Eestimaa elanikkonna tänapäevasest religioosset maailmapildist. Püüan alljärgnevalt avada, millised on olnud lähiminevikus ja millised on tänapäeval ristiusu kohtumised teiste vaimsete praktikatega Eestis, seda nii institutsionaalsel kui individuaalselt tasandil. Tänapäevase maailmapildi kirjeldamisel on täpsema vaatluse all EUU 2010 eestlastest vastajate seisukohad, erilist tähelepanu pälvivad aga eestlastest koguduseliikmete hoiakud.

I. Ajalooline perspektiiv

Eestis on kristlus läbi aegade puutunud kokku erinevate vaimsete praktikatega. Kuni 20. sajandi esimeste kümnenditeni eksisteerisid eestlastele omased usulised traditsioonid ja tavad kristliku traditsiooniga paralleelselt või sellega lõimudes.¹ See traditsiooniline usu- ja tavandimaailm, agraarne maailmapilt, oli seotud Eesti põliselanike traditsioonilise eluviisiga ning lahutamatu igapäevasest elukorraldusest, puudutades nii põllumajandust, karjakasvatust kui ka igapäeva toimetusi. Teistel siin elavatel rahvastel olid omad religioonid, vaimsed praktikad – tatarlastel islam, juutidel oma usutraditsioon, venelastel

¹ 1928. aastal ilmunud koguteoses „Setumaa” märgib Johan Köpp: „Ristusulistel pidustustel tulevad setode paganlikud kujutlused ning vaated avalikuks. Kloostri Nikolai kirikus leiduv puust püha Nikolai tahumata kuju kaetakse pühuri mälestuspäeval täielikult igasuguste annetustega, eriti või- ja kohupiima-lännikutega; alles aasta 10 eest võidsid usklikud palvetajad mainitud kuju huuled või ning kohupiimaga. Püha Anna päeval (25. juulil) pannakse mainitud pühuri kuju ette Pangevitsa valla Sulbil ja Lobotka valla Väike-Rõsnas oina päid, jalgu ja villu.” A. Tammekann, E. Kant, J. V. Veski (toim), Setumaa. Eesti maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus III. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodu uurimise Toimkonna väljaanne nr 8. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1928. Vt nt ka Ivar Paulson, Vana eesti rahvausk. Tartu: Ilmamaa, 1997; Marju Kõivupuu, Rahvaarstid. Noor ja vana Suri Võrumaalt. Tartu: Võro Instituut, 2004; Ave Tupits. „Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöökul Eestis 20. sajandil”. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009.

oma usk, olgu siis õigeusk või vanausk. Üldise ühiskondliku sidususe andis reformatsioonist alates luterlik kirik.

Eesti ja eestlaste avanemine Euroopale 20. sajandi alguses märkis eurooplaseks saamist mitte üksnes harjumuspäraselt nooreestilikus kultuuri-, vaid ka religioonivõtmes. Nii nagu saabusid uued moesuunad kunstilis-kultuurilisse konteksti, saabusid Eesti religioossesse ja vaimsesse konteksti ka läänemaailmas levinud alternatiivvaimsused spiritismi ning teiste nn okultistlike praktikadena.² Samamoodi jõudsid Eestisse ka uued kristlikud usuliikumised.

Nagu mujal Euroopas, pöörduti ka 1920. aastate Eestis pilk eelkristlikule usundile. Kujutlustel muinaseestlaste usuilmast rajati rahvuslikke motiive kandev taaraus, mis vastandus teravalt võõraks peetavale kristlusele.³ Avalikkuse tähelepanu pälvis ka esimene teadaolev eestlasest budistlik munk vend Vahindra, kodanikunimega Karl Tõnisson või Tennison (1873–1962).⁴ Samal ajal kerkisid esile ka kohalikud prohvetid, näiteks Marie Norman. Valitsev usuline ja üldkultuuriline taust püsis aga üldkristlik, eelkõige luterlik.

Nõukogude perioodil võib ristiusu kohtumisest teiste vaimsete praktikatega kõnelda alates 1960.–1970. aastatest. 1970. aastatel sai alguse esoteerikahuvi, milles põimusid astroloogia, mägukaartidel ennustamine, UFO-d, telepaatia, jooga ja teised praktikad.⁵ Sellel perioodil jõudis Eestisse Hare Krišna liikumine ning Tallinnas asuv pühendunud krišnaitide kogukond kujunes oluliseks keskuks kogu Nõukogude Liidu krišnaitide jaoks.⁶ Esoteerika ja uued religioossed traditsioonid olid sel perioodil samamoodi kui ristiusk valdavalt vastukultuuriline nähtus, mille uuemad materjalid levisid kirjutusmasinail paljundatuna põranda all. See omakorda määras osaliselt ka materjalide lugejaskonna ja nendest huvitatute ringi. Religioon oma erinevates avaldumisvormides oli kujunenud alternatiivkultuuriks.⁷ Omaette küsimus on, kas vaimseks praktikaks saab pidada ka ravitsejate, nõidade juures käimist, et saada lahti oma vaevadest, ning kas nõidade-ravitsejate juures käijad on mõtestanud oma tegevust vaimse praktikana või annavad neile selle vaimse tähenduse hoopis uurijad? Need

² Ilmar Soomere, *Vaimuelust Eestis*. Tallinn: V. Maya, 1997.

³ Taarausulistest vt Küllö Arjakas, „Taaralastest ja Kustas Utuste kirjagogust”. – *Looming* 7/1987, 1999–1001; Kaupo Deemant, „Taarausulistest”. – *Edasi* 30.04.1988 ja 07.05.1988; samuti Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Kojas koduleheküljel <http://www.maavald.ee/taarausuk.html>. Põhjaliku ülevaate taaralaste kujunemisest ning tegevusest enne 1940. aastat annab Triin Vakker oma magistritöö „Taaralastest ja nende tegevusest okupatsioonieelses Eestis” (Tartu Ülikool, usuteaduskond, magistritöö, 2007).

⁴ Vend Vahindra elust ja tegevusest vt Mait Talts, „Veidi valgust hämarakohtadele vend Vahindra elus”. – Viljandi Muuseumi Aastaraamat 2003. Viljandi: Viljandi Muuseum, 2003, 85–98. Internetis <http://muuseum.viljandimaa.ee/aastaraamat/2003/talts.pdf> – vaadatud 29.06.2009; Mait Talts, „Esimene buda preester Baltimere rannikul...”: Karl August Tennison ja eestlaste esmatutvus budismiga”. – *Akadeemia* 7/2003, 1421–1443 ja 8/2003, 1618–1645, samuti Gennadi Gerodnik, *Vend Vahindra: satiiriline dokumentaaljutustus*. Tallinn: Eesti Raamat, 1973.

⁵ Lea Altnurme, *Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005

⁶ E. Ellermae-Reimets, „Hare Krišna liikumine Eestis”. – L. Altnurme (toim), *Mitut usku Eesti. Valik usundiloolisi uurimusi*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004.

⁷ Lea Altnurme, „Interkonfessionaalsed sõpruskonnas Eestis 1970. ja 1980. aastatel”. – Riho Altnurme (toim), *Eesti oikumeenia lugu*. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikool, Eesti Kirikute Nõukogu, 2009.

küsimused on huvitavad ning uurijad võiksid neid käsitleda, ent selle artikli fookusest jäävad need välja.

2. Ühiskondlikud ja religioossed muutused nõukogudejärgses Eestis

Taasiseseisvunud Eestis on toimunud kiired ühiskondlikud muutusprotsessid. Need on puudutanud ka religiooni ning religiooniga seonduvaid valdkondi. Sajanditagune olukord on üpris erinev praegusest, kus vaimsete praktikate hulk on mõne aastakümnega ühtaegu mitmekordistunud ning mitmekesisitud. Mitte kunagi varem pole Eestis tegutsenud nii palju erinevaid kristlikke traditsioone ja usuliikumisi esindavaid rühmi kui praegu. Lisaks erinevatele kristlikele traditsioonidele on Eestis esindatud ka erinevad budistlikud, judaistlikud ja hinduistlikud traditsioonid. Samuti leidub erinevaid kodu- ja välismaist päritolu õpetusi ja vaimsete praktikate õpetajaid. Mõned neist leiavad endale püsijärgijaskonna, teised viibivad usuturul vaid lühikest aega. Kui palju selliseid õpetajaid Eestis tegutseb, on tegelikult teadmata. Lea Altnurme kohaselt tegutses 2009. aastal Eestis vähemalt 524 erinevat vaimset õpetajat või juhendajat, kes korraldasid samal aastal üle 1600 oma valdkonna ettevõtmise.⁸ Kindlasti ei ole see nimekirjaga veel suletud ja mitmesuguseid alternatiivseid vaimseid praktikaid, nende viljelejaid ning propageerijaid tekib ajapikku aina juurde. Olemasolevad praktikad võivad seguneda ja sünnitada üha uusi kaemusi ja teostusviise. Erinevate vaimsete praktikate ning mitmesuguste teadmameeste ja –naiste rohkete reprodutseerimist soosib ka meelelahutusmeedia.

Nagu märgitud, on erinevate vaimsete praktikate praktiseerimisvõimalused Eestis mõne aastakümnega mitmekordistunud ning mitmekesisitud. Muutunud on ka Eesti elanikkond ning nende suhe religiooni. Nõukogude perioodil oli religioon vaieldamatult tagaplaanile surutud. Andrus Saar on osutanud, et maailma väärtuste (1990) ning Euroopa väärtuste uuringute (1999, 2008) põhjal on võimalik väita, et möödunud kahekümne aasta jooksul on usku ja religiooni tähtsustavate inimeste hulk Eestis kasvanud.⁹ Samas osutab „Elust, usust ja usuelust 2010” uuring, millele ka mitmed autorid on tähelepanu juhtinud, et võrreldes varasemate Eesti Kirikute Nõukogu korraldatud uuringutega on end usklikuks pidavate inimeste hulk märgatavalt vähenenud.¹⁰

EUU 2010 tulemuste põhjal võib öelda, et kasv ei ole toimunud eestlaste, vaid hoopis teiste Eestis elavate rahvuste seas. Sealjuures jääb siiski teadmata, kuidas vastajad mõistet „usklik” eneste jaoks defineerivad. Briti religiooni sot-

⁸ Lea Altnurme, „Eestlased usulises pöördes”. – Postimees 20.03.2011 l. www.postimees.ee/405074/lea-altnurme-estlased-usulises-voor-des – vaadatud 9.09.2011.

⁹ Andrus Saar, „Muutused Eesti väärtushinnangutes aastail 1990–2008”. – 2009. aasta Eesti inimarengu aruanne. Tallinn: Eesti Koostöö Koda, 2010.

¹⁰ Vt käesolevas kogumikus Raigo Liiman ja Tarmo Tuisk Tabel 8 lk 128 ja Kaido Soom lk 250.

sioloogi Grace Davie iseloomustus Suurbritannia religioosse olukorra kohta „uskumine kuuluvuseta” näib paika pidavat ka eestlaste suhtele religiooni.¹¹ Raigo Liiman on märkinud, et 1990. aastatel oli religioosse taustsüsteemita eestlaste jaoks kõige sobilikum käitumismudel jätta end usuliselt määratlemata.¹² Nagu osutas Eurobaromeeter 2005 uuring, oli Eestis 70% inimesi, keda võib põhimõtteliselt usklikuks pidada. Nii uskus 16% vastanutest Jumalat ning 54% elu juhtivat jõudu või väge.¹³ Tabelist I nähtub, et EEU 2010 küsitluse põhjal peab ennast usklikuks 12,7% vastanutest. Rahvuslikus lõikes on tähelepanvav oluline erinevus eestlaste ja teistest rahvustest vastajate vahel. Eestlastest pidas end usklikuks alla kümnendiku ja teisest rahvusest vastajatest üle veerandi.

		Kõik	Rahvus	
			Eestlane	Muu rahvus
Sõltumata sellest, kas Te olete mõne kogudusega liitunud või mitte, kas peate end...?	usklikuks	12,7%	6,3%	26,2%
	usu poole kalduvaks	27%	25%	31,4%
Vastajaid kokku		401	213	188

Tabel I

„Sõltumata sellest, kas Te olete mõne kogudusega liitunud või mitte, kas peate end...?”¹⁴ Võrdlus tunnuse „rahvus” lõikes; vastajad, kes peavad ennast usklikuks või usu poole kalduvaks (N = 401).

274

Ei saa tähelepanuta jätta asjaolu, et religioosse usu tähenduslikustumine on toimunud teistest rahvustest elanike seas. Eestlastele ei ole see, mida tavapäraselt religiooniks on peetud või peetakse, aastatega tähenduslikumaks muutunud.

Selge trendina on pigem täheldatav religiooni tähenduslikkuse vähenemine noorte eestlaste hulgas.¹⁵ Religioon ei ole neile oluline ning end usklikuks pidavate noorte hulk on tähelepanuväärselt väiksem võrreldes Eestis elavate samaealiste muust rahvusest noorte enesemääratlusega. Nii osutavad Riin Pärnamets ja Velli Parts 2006. aastal Tervise Arengu Instituudi läbi viidud üleriigilisele küsitlusele „Eesti Terviseuuring 2006”, mille kohaselt 15–26-aastaste noorte seas peab ennast usklikuks 17% vastanutest.¹⁶ Eestlaste seas oli neid

¹¹ Grace Davie, *Religion in Modern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

¹² Raigo Liiman, *Usklikkus muutuvus Eesti ühiskonnas*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.

¹³ Special Eurobarometer 225 „Social values, Science & Technology” Report. European Commission, 2005. Internetis: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf – vaadatud 20.01.2010. Usklikkust uuriva küsimuse QB2 variantide sõnastus oli järgmine: „I believe there is a God”; „I believe there is some sort of spirit or life force”; „I don't believe there is any sort of spirit, God or life force”. Viimati nimetatud variandi valis Eestis 26% vastanutest. Küsitleti 1000 inimest vanuses 15+.

¹⁴ EEU, küsimus K27.

¹⁵ Noorte eestimaalaste usklikkuse kohta vt käesolevas kogumikus Olga Schihalejevi artiklit „Noorte eestimaalaste ja eurooplaste hoiakud religiooni suhtes”.

¹⁶ Küsimuse sõnastus oli järgmine: „Kuidas võiks iseloomustada Teie suhet religiooni?” Vastuse variandid olid: „usklik”, „usukombeid järgiv”, „usu suhtes ükskõikne”, „ateist”. Küsitleti 6434 inimest vanuses 15–85 (valimisse vanuses 15–26 kuulus 1110 inimest).

noori 5,5% ning vene rahvusest samaealiste hulgas ligi seitse korda rohkem ehk 36,7%. Ligi pooled sellesse vanusegruppi kuuluvatest eestlastest peavad end usu suhtes ükskõikseks ning 25% ateistideks.¹⁷

Eestlaste muutunud seostele institutsionaalse religiooniga osutuvad nii rahvaloenduste kui erinevate küsitluste andmed. 1930. aastatel kuulus üle nelja viiendiku elanikkonnast mõnda kristlikku kogudusse. Tänapäeval on nende osakaal ühiskonnas alla ühe viiendiku. „Elust, usust ja usuelust 2010” küsitluses vastas küsimusele „Kas Te kuulute mõnda kogudusse või usuliikumisse?”¹⁸ jaa-tavalt kõikidest küsitletutest 16,4% vastanutest (eestlastest 15,9% ning teisest rahvusest vastajatest 17,6%). Sama küsitluse kohaselt oli usk eriti tähtis 4,3% ning tähtis 16,3% vastanutest. Tähtis või eriti tähtis oli usk 16,7% eestlastest ning 28 % mitte-eestlastest.

Arusaadavalt loob äsja kirjeldatud institutsionaalse religioossuse taandumine soodsa pinnase alternatiivsete vaimsete praktikate virgumisele. Selle kinnituseks oleme tunnustajad, et tänane Eesti on tiine kõikvõimalikest vaimsetest õpetustest ja praktikatest ning mitmesugustest alternatiivsetest elukäsitlustest ja ravitsemismeetoditest. Läänemaise tarbimiskultuuri osaks on saanud mitmed praktikad, mille usulis-filosoofilised juured on „unustatud”. Selliste praktikate hulka kuulub hiina maailmakäsitlusest pärinev *feng shui* põhimõtete rakendamine kodukujunduses või joogapraktikad, mis esmatasandil seostuvad valdavalt kehakultuuriga ning füüsilise heaoluga. Sellesse valda kuuluvad ka ravitsejad, erinevad alternatiivmeditsiini meetodid, sensitiivid, nõustajad jt. Need praktikad ei ole tavamõistes religioon, kuid mis eeldavad siiski sageli maailmavaatelist pöördumist, nt sensitiivi ja tema vaatnurga uskumist või vähemalt selle võimalikuks pidamist.¹⁹

3. Koguduseliikme maailmapildist

Paljud erinevate traditsioonide nn äärmusfundamentalistid rõhutavad, et jumalatu maailmaga kokkupuutumist tuleb vältida, sest sellega võib kaasnedä oma usuliste tõekspidamiste hägustumine ja kadumine. Alljärgnevalt toon mõned tähelepanekud, mis puudutavad eestlastest koguduseliikmete maailmapilti. Eestlastele on omaseks peetud individualismi, nagu osutavad ka mõned käesoleva kogumiku artiklid.²⁰ Nõnda on individualism omane ka eestlaste suhetele religiooniga ja religioosne individualism iseloomustab ka eestlastest koguduse või usuliikumise liikmeid.

¹⁷ Riin Pärnamets ja Velli Parts, „Noored ja religioon. Noorte suhe religiooni Eestis”. – V. Parts (koostaja), Noortemonitor 2009. Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus, 2010, 186–193.

¹⁸ EEU 2010, küsimus K25.

¹⁹ Põikemalt nn kliendikultustest vt L. Altnurme ja A. Lyra, „Tervendamine-misjoneeriv klientkultus”. – L. Altnurme (toim), Mitut usku Eesti. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004.

²⁰ Eesti elanikkonna religioosusest individualismist vt käesolevas kogumikus Lea Altnurme artiklit „Mida võiks kirik teada eestimaalase individuaalsest religioosusest” ja Liina Kilemiti ja Anu Renteli artiklit „Eestimaalaste ootused kirikule”.

Kogudustesse või usuliikumistesse kuuluvate eestlaste maailmapilt ja -käsitlus on valdkond, kus kristlus puutub vahetult kokku teiste vaimsete praktikatega indiviidi tasandil. Eestlastest koguduseliikmed näivad olevat selles küsimuses sallivad. Üle poole, täpsemalt 68% kogudustesse või usuliikumistesse kuuluvatest eestlastest on täiesti või pigem nõus väitega, et „Kõik religioonid, uskumused on omal moel õiged”.²¹ Nagu Tabelis 2 toodud tulemused osutavad, ei ole hingestatud maailmapilt ega ka usk maagilistesse toimingutesse ning teised, pigem mittekristlikke religioosseid ja vaimseid praktikaid esindavad nähtused eestlastest koguduseliikmetele võõrad. Kõige mahukamalt puudutab koguduseliikmete usulise maailmapildi mitmekesisus luterlikku kirikut, sest üle 60% kogudustesse või usuliikumistesse kuuluvatest eestlastest loeb end küsitluse EEU 2010 kohaselt luterliku kiriku liikmeteks.

Tabelist 2 nähtub, et EEU 2010 väitega „Jumal ja maailm on üks, ei ole midagi väljaspool Jumalat, ka inimesed ja loodus on osa Jumalast”²² olid eesti rahvusest koguduse või usuliikumise liikmetest kas „täiesti nõus” või „pigem nõus” üle poole (62,8%). Kogudusse mittekuuluvatest eestlastest oli selle väitega „täiesti nõus” või „pigem nõus” alla kolmandiku vastajaist. Eestlastest koguduse või usuliikumise liikmed on valdavalt nõus väitega, et „Taimedel on hing”²³ (23,1% täiesti nõus, 44,4% pigem nõus). Mõnevõrra vähem, kuid siiski tähelepanuväärsel määral olid selle väitega kas täiesti või pigem nõus ka kogudustesse ja usuliikumistesse mittekuuluvad eestlased (57,7%). Väitega, et „Loomadel on hing või vaim”²⁴, nõustus ligi kolmveerand kogudustesse mittekuuluvatest eestlastest (täiesti nõus vastavalt 26,8%, pigem nõus 49,2%). Kogudusse või usuliikumisse kuulujate seas oli selle väitega nõustujaid aga koguni 85,7%.

	täiesti nõus		pigem nõus	
	kuulub kogudusse (N = 108)	ei kuulu kogudusse (N = 576)	kuulub kogudusse (N = 108)	ei kuulu kogudusse (N = 576)
Jumal ja maailm on üks, ei ole midagi väljaspool Jumalat, ka inimesed ja loodus on osa Jumalast.	28,4%	5,7%	34,3%	22,6%
Taimedel on hing.	23,1%	16,9%	44,4%	40,8%
Loomadel on hing või vaim.	34,2%	26,8%	51,5%	49,2%

Tabel 2
Eestlastest vastajate (N = 684) vastused EEU 2010 küsimustele K23R, K23L ja K23LI.

²¹ EEU 2010, küsimus K42A.

²² EEU 2010, küsimus K23R.

²³ EEU 2010, küsimus K23L.

²⁴ EEU 2010, küsimus K23LI.

Tabelist 3 ilmneb mõnevõrra üllatavana tunduv laialt levinud usk maagiliste toimingute tõhususse.²⁵ Väitega „Teatud maagiliste toimingute või rituaalidega on võimalik mõjutada sündmuste käiku ja teisi inimesi”²⁶ oli täiesti nõus või pigem nõus üle poole eestlastest, kes kuulusid kogudusse või usuliikumisse. Mittekuulujatest oli selle väitega nõus vastavalt 4,5% ja 33,6% vastanutest. Eestlastest koguduseliikmed nõustuvad sagedamini väitega „Esvanemate hinged võivad meid külastada ja meid kaitsta”²⁷ kui kogudusse mittekuuluvad rahvuskaaslased. Koguduste liikmed on selle väitega nõus või pigem nõus 61% juhtudest, samas kui kogudustesse mittekuuluvate vastav toetusprotsent on 42,8. Sarnane trend tõuseb esile väitega „On tõenäoline, et inimese hing sünnib pärast surma siia maailma uuesti kellegi teisenä (reinkarnatsioon)”²⁸. Veidi alla poole (45%) koguduse või usuliikumisse kuuluvatest eestlastest on selle väitega täiesti nõus või pigem nõus, sellal kui kogudusse mittekuuluvatest eestlastest oli nõus vaid pisut üle kolmandiku (34,5%) vastanutest.

	täiesti nõus		pigem nõus	
	kuulub kogudusse (N = 108)	ei kuulu kogudusse (N = 576)	kuulub kogudusse (N = 108)	ei kuulu kogudusse (N = 576)
Teatud maagiliste toimingute või rituaalidega on võimalik mõjutada sündmuste käiku ja teisi inimesi.	9,5%	4,5%	45,6%	33,6%
Esvanemate hinged võivad meid külastada ja meid kaitsta.	17,8%	7,1%	43,2%	35,7%
On tõenäoline, et inimese hing sünnib peale surma siia maailma uuesti kellegi teisenä (reinkarnatsioon).	6,5%	7,6%	38,5%	26,9%

Tabel 3
Eestlastest vastajate (N = 684) vastused EEU 2010 küsimustele K23F, K23P ja K23K.

EEU 2010 küsitluse tulemused osutavad, et tänapäeva eestlaste seosed religiooni institutsionaliseeritud vormidega on tagasihoidlikud. Kuidas suudab institutsioon või selle esindaja puudutada inimelu nõnda privaatset valdkonda? Või tuleks hoopis luua keskkond, kus selline individuaalsus end mugavalt tunneb? Ning siis kerkib omakorda küsimus, mis see „mugav” siis tegelikult on? Kas see on midagi uut või hoopis ammu unustatud vana? Väitega „Kirik võiks

²⁵ Kuigi ei ole välistatud, et mõned koguduseliikmetest vastajad võivad ka näiteks palvetamist ja/või armulauda pidada „maagiliseks toiminguks või rituaaliks”, siis siinkirjutaja jaoks peegeldab selline tõlgendusvõimalus ikkagi kristlike koguduse liikmete heterogeenset usumaailma, arvestades mõiste „maagia” traditsiooniliselt negatiivset sisulaengut kristlikus kontekstis.

²⁶ EEU 2010, küsimus 23F.

²⁷ EEU 2010, küsimus 23P.

²⁸ EEU 2010, küsimus 23K.

olla tugevamini seotud rahvatraditsioonidega”²⁹ oli täiesti või pigem nõus üle poole EEU 2010 eestlastest vastanutest (täiesti nõus 9% ja pigem nõus 42,5%) ning veelgi enam nõustusid selle väitega mitte-eestlastest vastanud (vastavalt 17,6% ja 50,1%). Tähelepanu väärib, et kogudusse või usuliikumisse kuuluva- test eestlastest oli selle väitega täiesti nõus 18,3% vastanutest, st peaaegu üks viiendik. Kas „rahvatraditsioonid” kuuluvad „vanade traditsioonide-kommete” hulka, mille tähtsusele osutavad Liina Kilemit ja Anu Rentel käesoleva kogumiku artiklis, jääb siiski teadmata.³⁰

4. Kohtumised „teistega”

Paratamatult seisab suuremate religioosete institutsioonide ees küsimus, kuidas suhestuda mitte ainult usulises mõttes mitmekesise maailmaga, vaid ka usuliselt mitmekesiste tõekspidamistega koguduseliikmete eluga. Kui viimati nimetatu ei tarvitse olla muret tekitavaks asjaoluks tiheda usukogudusliku sidususega ühendustes, siis relevantsemal moel maailma ellu sekkumine on seda aga kindlasti. Keerukamaks muudab olukorra asjaolu, et kirik on ühiskonnas kaotanud tähelepanuväärsel määral oma usaldusväarsust. Kui 1990. aastal läbiviidud maailma väärtuste uuringu kohaselt oli kirik Riigikogu ja ajakirjanduse järel usaldusväarsusel (usaldati „suurel määral” või „küllaltki palju”) kolmandal kohal (usaldas 53% vastanutest), siis 2008. aasta Euroopa väärtuste uuringu kohaselt usaldas kirikut 44% vastanutest ning veel vähem usaldusväärset oli vastajate jaoks ametiühingud (38%), ajakirjandus (34%) ja Riigikogu (28%).³¹

Enamgi veel – ristiusu sõnum ning selle ajalooliselt kujunenud väljendus- vormid ei haaku sageli tänaste inimeste arusaamadega maailmast ega seni- se elukogemusega, nagu osutab ka käesolevas kogumikus Lea Altnurme.³² Või nagu märgib tegevvaimulik Annika Laats, pöörates tähelepanu noorte võõrdumisele institutsionaliseeritud religioonist – „kirik tegelebki lisaks oma pidulikule esindusfunktsioonile suuremalt jaolt traditsioonilise moraa- li kaitsmise ja esindamisega. Mida peakski siis üks noor, elu mõtte ja tõe järgi küsiv inimene sealt otsima?”³³ Seejuures väärib tähelepanu küsitluses ilmnenu- d asjaolu, et kuigi valdav osa (65%) vastajatest ei pea vajalikuks, et kirik oma õpetust ja moraalinorme vastavalt tänapäeva arusaamadele muudaks, siis veidi üle poole vastu-ist pidas vajalikuks, et kirik oma sõnumit nüüdisaegsemalt, arusaadavamalt ja moodsamalt lahti seletaks. Seejuures ei peeta aga vajalikuks kombetalituste tänapäevastamist.

Kollektiivsel ja/või institutsionaalsel tasandil on ristiusu kohtumised teiste vaimsete praktikatega teinud viimase paarikümne aasta vältel läbi olulisi muu-

²⁹ EEU 2010, küsimus K42E.

³⁰ Vt käesolevas kogumikus lk 151–152.

³¹ Eesti Inimarengu Aruanne 2009. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2010.

³² Vt käesolevas kogumikus lk 204.

³³ Vt käesolevas kogumikus lk 191–192.

tusi. Nõukogude painest vabanevas Eesti ühiskonnas oli usumaastik niisama keevaline kui teistes eluvaldkondades. Nõukogudeaegse religiooni regulatsiooni järgimise ja järelevalve nõrgenemise kontekstis aktiveerusid kõik usulised rühmad ja institutsioonid. Lisaks juba varem ametlikult eksisteerinud kirikutele ja kogudustele alustasid usulisel maastikul avalikult tegevust ka seni keelatud ja tagakiusatud usurühmad (nt Jehoova tunnistajad, krišnaidid), äsja tekkinud usuärkamised (nt Elu Sõna) ja -kogukonnad (nt noortaaralased, maausulised). Samuti saabusid Eestisse siinses kontekstis täiesti uued usuliikumised (nt transtsendentaalne meditatsioon). Valitsevas usulises segaduses leidsid endale järgijaid erinevad usuliikumised, kirikud ja kogudused.

Nn religioosse turuplatsi kujunemisperioodil 1990. aastate esimeses pooles oli konfrontatsioon ristiusu ja teiste vaimsete praktikate vahel nagu ka erinevate ristiusu vormide vahel Eestis täiesti olemas ning mis on mõistetav tollast „turuplatsi” jagamise olukorda arvestades. Nii nagu avastasid endi jaoks Ida-Euroopat uute usuliikumiste ja vaimsete praktikate esindajad, leidsid nende kannul uue tegevusvälja ka 1990. aastatel aktiivsed nn sektivistaste organisatsioonid, kelle eesmärk oli uute usuliikumiste tegevuse pidurdamine.³⁴ Eesti puhul saab selles kontekstis kõnelda küll peaasjalikult 1990. aastate esimesest poolest, kui Aarhusi ülikooli professori Johannes Agaardi juhitud Dialog Center pööras pilgu endistele idabloki riikidele. Siiski ei leidnud sektivistased organisatsioonid Eestis piisavalt kandepinda, ning sama saatus tabas ka paljusid siia saabunud uusi usuliikumisi.

Detlef Pollack ja Olaf Müller on märkinud Kesk- ja Ida-Euroopa religioosusega seoses, et sekulaarses riigis, kus puuduvad tugevad, domineerivad religioossed traditsioonid, moodustavad erinevad religioonivormid, olles üldise sekulaarse ühiskonnafooniaga kontrastis, omaette sünkretistliku (eri religioone põimiva) terviku.³⁵ Religioonil nõukogudejärgses Eestis on palju sarnasusi Saksamaa Liitvabariigi idaosaga, endise Saksa Demokraatliku Vabariigiga. Sarnasused sarnase kultuuri- ja religiooniruumiga ning lähiajaloo ühiskondades puudutavad nii ilmalikumist kui usulist ükskõiksust.³⁶ Ka Eesti usumaastikul võib kõnelda teatud mõttes sünkretistlikust tervikust. Seda muuhulgas end siiski usuliselt määratlenud, kogudustesse kuuluvate inimeste seas.

1990. aastatel toimunud vastandumiste ekstreemseim näide on 1991. aastal aset leidnud intsident, kus Elu Sõna koguduse noored hävitasid noorte maausuliste püstitatud puuslikud Toomemäel Tartus.³⁷ Vastupidise näite, kus

³⁴ Solveiga Krumina-Konkova, „New Religious Minorities in the Baltic States”. – Ph. Sh. Lucas ja Th. Robbins (Eds.), *New Religious Movements in the 21st Century. Legal, Political, and Social Challenges in Global Perspective*. New York-London: Routledge, 2004, 117–127.

³⁵ D. Pollack ja O. Müller, „Religiousness in Central and Eastern Europe: Towards Individualization?” – I. Borowik (ed.), *Religions, Churches and Religiosity in Post-Communist Europe*. Krakow: Nomos, 2006, 22–36.

³⁶ Eestimaalaste arvamuste sarnasuse kohta endise Saksa Demokraatliku Vabariigi elanikega vt käesolevas kogumikus Eva-Liisa Jaanuse ja Marge Unti artikkel „Eestimaalaste religioosus Euroopa taustal”.

³⁷ E.-H. Västrik, „The Heathens in Tartu in 1987–1994: Heritage Protection Club Tõlet”. – M. Kõiva (ed.), *Contemporary Folklore. Changing World View and Tradition*. Tartu: Eesti Keele Instituut ja Eesti Kirjandusmuuseum, 1996, 97–101.

kristlikku pühakoda on püütud hävitada, võib leida aastast 1999, kui satanismihuvilised noorukid kirjutasid Karmeli kogudusehoonele Rakveres „666 Saatan” ning süütasid seejärel palvela.³⁸ Neid kaht juhtumit võib tuua näide-teks Eesti usuelu mitmekesisusest ja tulisusest, kuid see oleks eksitav, sest teisi sarnaseid ei meenuki. Eesti usuelu seirates võib tõdeda, et väiksemad ning vähema institutsionaalse bürokraatiaga ühendused on koostööst teiste usuliste ühendustega enam huvitatud kui vastupidi. On võimalik, et olukord on teistsugune piirkondlikul rohujuure tasandil.

Võib väita, et kristlus oma erinevates vormides puutub teiste vaimsete praktikatega kokku kahel erineval, kuid omavahel seotud tasandil, st üksikisiku ja kollektiivsel/institutsionaalsel tasandil. 1920. aastatel oli nelipühilus olnud väljakutseks Eesti traditsioonilistele kirikutele. 1990. aastatel osutus nelipühilus taas väljakutseks nii vanematele vabakiriklikele kogudustele kui luterlikule kirikule.³⁹

Luterliku kiriku vaimulikud avaldasid 1990. aastatel avalikkuses arvamust, et riiklik religiooni puudutav regulatsioon peaks kohtlema erinevaid usulisi ühendusi, st traditsioonilisi ja uustekkelisi, erinevalt.⁴⁰ Sellist põhimõtet, mida teostati näiteks nii Leedus kui Lätis, Eestis siiski ei rakendatud ning usulisi ühendusi on Eesti Vabariigi õigusruumis käsitletud võrdse kohtlemise põhimõttest lähtuvalt. Samuti ei leidnud laiemat poolehoidu 2000. aastate alguses Kirikute ja koguduste seaduse menetlemisel Riigikogus tõstatatud ettepanek, mille eesmärk oli „destruktiivsete usuliikumiste” preventiivne keelustamine. Pärast Riigikogu õiguskomisjonis ning Riigikogu saalis aset leidnud arutelusid otsustati siiski loobuda ettepaneku lisamisest seaduse eelnõusse ning seda otsust toetas ka diskussiooni kaasatud Eesti Kirikute Nõukogu, kuigi oli olnud algselt üks selle mõtte initsiaatoritest.⁴¹

Ajapikku on 1990. aastate vastandumised usurühmade vahel asendunud kõrvuti eksisteerimisega. Suhtelise rahulikkuse kujundamise üheks teguriks on olnud Eesti Kirikute Nõukogu, mis ühendab enamikku suuremaid kristlikke kirikuid ja koguduste liite, sh ka viimase kahekümne aasta jooksul tekkinuid. Avalik konfrontatsioon teiste vaimsete praktikatega ei ole üldjuhul avalikkuses nähtav. Erandina peab siin märkima satanistide soovi 21. sajandi algusaastail registreerida end usulise ühendusena, mis sai kirikutelt ja kristlikelt kogudustelt äärmiselt terava negatiivse reaktsiooni osaliseks.⁴² Kristliku peavoolu⁴³ institutsioonide suhe teistesse usutraditsioonidesse on sageli piirdunud rituaalse

³⁸ R. Ringvee, Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.

³⁹ T. Pilli, Usu värvid ja varjundid. Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist. Tallinn: Allika, 2007.

⁴⁰ Villu Jürjo, „Kas riigikirik?” – Eesti Kirik 17.12.1992.

⁴¹ Vt ka R. Ringvee, Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.

⁴² Satanismist Eestis vt R. Ringvee, Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.

⁴³ Käesolevas seoses märgin mõistega *peavool* Eesti Kirikute Nõukogusse kuuluvaid kirikuid, koguduste liite ja kogudusi.

aspektiga. Siiski näib vaimsete praktikate kohtumistel olevat oluline isiklik aspekt, mis sõltub individuaalsetest teguritest. Alternatiivsed vaimsed praktikad on saanud osaks tänapäeva Eesti massikultuurist. Ravitsejate, nõidade, selgeltnägijate, ennustajate, sensitiivide jts maailmaga kohtub kristlus nagu teisedki maailmavaated ühelt poolt valdavalt massimeedia vahendusel ning teiselt poolt üksikisiku tasandil.

Tänapäevasele religioossusele või vaimsusele on tunnusomane kogemuslikkus. See, mis puudutab tänapäeva inimest, ei ole midagi teoreetilist, vaid pigem imed ja tunnustähed, nagu sõnastas 30 aastat tagasi kristliku karismaatilise Vineyardi liikumise rajaja John Wimber. Vaimsetel praktikatel peab olema konkreetne väljendus inimese elus, pakkudes toimivaid lahendusi. Kui pakutav praktika ei too aga vahetuid tulemusi, siis kaotab see ka oma tähenduslikkuse. See on turuplatsi tegelikkus. Inimestega tuleb kõnelda keeles, mida nad mõistavad, mis on neile omane, mis neid puudutab. See igasuguse misjoni nurgakivi on oluliseks ka tänasele ristiusule Eestis, kus ei saa kõnelda olukorrast, milles mõni usutraditsioon ühendaks enamikku elanikkonnast, andes inimestele rituaalse raamistuse hällist hauani. Siin jõuame ka ootusteni, mis inimestel on ristiusu suhtes – see on praktiline abi, probleemide lahendamine. Need on samad ootused, mis inimestel on ka teiste vaimsete praktikate suhtes. Kas sellel tasandil on ristiusk ja selle erinevad vormid valmis aga inimestega kohtuma? See on eheduse ootamine, millele osutab Meego Rimmel käesolevas kogumikus.⁴⁴

Ärevus on loomulik neuroloogiline reaktsioon kohtumisel võõraga, see on bioloogiline antus. Seda reaktsiooni nii individuaalsel kui kollektiivsel tasandil kohtumisel mittekristlike vaimsete praktikatega võib täheldada ka Eestis, kuigi iseloomulik oli ta pigem 1990. aastatele kui tänasele päevale. Ärevus ei pruugi aga võtta vihkamise kuju, nagu osutab Eestimaa kogemus religiooni valdkonnas. Eestimaalased kalduvad järgima erinevaid vaimseid praktikaid. Samamoodi kui aafriklasest islamiusuline läheb nõiatohtri juurde, kui tavameditsiinist abi ei ole või ugrilasest vanamees, kel lisaks Lenini pildile seinal ning ikoonile nurgas on kapi all ka vakk haldjatele, on ka eestlasest koguduseliikmel tegevusi, mis teises kultuuri- või religioonikontekstis võivad osutada tavatuteks. Kas see näitab selgrootust või hoopis paindlikkust ning põlisrahvastele omast praktilist meelt? Sünkretism tundub olevat eestlaste vaimuilmale omane, selline näib olevat ka eestlastest teoloogide ja kiriklike mõtlejate arusaam, nagu osutab Veiko Vihuri käesolevas kogumikus.⁴⁵

Eestimaa kogemus osutab, et erinevate religioonide ja vaimsete praktikate kohtumine võib toimuda jäiga vastandumiseta, paindlikult, tõsiste (pikaajaliste) konfliktideta. Kas see kogemus osutab, et ühiskonnas, kus ükski religioon ei esinda elanikkonna enamust ega ole seotud teravate poliitiliste erisustega, on erinevate religioonide ja vaimsete praktikate kooseksisteerimiseks soodsad tingimused? Või on see üksnes Eesti kui väikese ühiskonna eripära?

⁴⁴ Vt käesolevas kogumikus lk 95.

⁴⁵ Vt käesolevas kogumikus lk 25–29 ja lk 33.

Eestimaa kogemuse ilmekas näide sellest, et ühiste eesmärkide nimel on koostöösutelised erinevad uskkonnad, on ka Eesti Kirikute Nõukogu, mille liikmed esindavad väga erinevaid kristlikke traditsioone, näiteks pooleteisttuhande aastase ajalooga Armeenia Apostliku Kirikut ja 1990. aastate alguses rajatud Karismaatilist Episkopaalkirikut. Hoolimata suurest vanusevahest ja traditsioonide erinevusest tehakse Eesti Kirikute Nõukogus ühiste eesmärkide teostumiseks pragmaatilist koostööd sõltumata üksikute konfessioonide omavahelistest suhetest. Suuremate kirikute katusorganisatsioonina on Eesti Kirikute Nõukogu kujundanud ka kristluse peavoolu ja teiste vaimsete praktikate omavahelist suhestumist nõukogudejärgsel perioodil laiemalt. Tähelepanu väärib, et kuigi Eesti Kirikute Nõukogu on teinud avalikke pöördumisi neile olulistel teemadel, siis ükski neist ei ole puudutanud suhteid teiste usuliste traditsioonide ja/või vaimsete praktikatega. Ühelt poolt peegeldab see ilmselt olukorda, kus „teist“ ei kogeta (vahetu) ohuna, ning teiselt poolt usurühmade omavahelisi suhteliselt rahulikke suhteid. Ning kuigi Eesti Kirikute Nõukogu reaktsiooni puudumist teiste usutraditsioonide suhtes või nende vastu võib näha ka lihtsalt kui teiste religioonide või vaimsete praktikate ignoreerimist, siis kindlasti ei pea reaktsioon olema eesmärk omaette, vaid tulenema vajadusest, mida seni ilmselt olnud ei ole. Nii eksisteerivadki Eestis kõrvuti erinevad kristlikud ja mittekristlikud usutraditsioonid ja vaimsed praktikad.

5. Kokkuvõte

Ristiusk kohtub teiste vaimsete praktikatega kahel tasandil: institutsionaalsel ja isiklikul. Institutsionaalsel tasandil võib Eesti puhul rääkida rahumeelsest kõrvutiekstiseerimisest. Isiklikul või indiviidi tasandil kohtuvad erinevad uskumused ja praktikad inimese maailmamõistmises. Kokkupuudet ristiusu ja teiste vaimsete praktikate vahel võib üsna selgelt näha kirikus endas, kus kõrvalekalle peavoolu kristlikust teoloogiast viitab kõige otsesemalt kokkupuutele teiste vaimsete praktikatega. Näiteks ei tunnista peavoolu kristlik dogmaatik uuestisündi (reinkarnatsiooni), aga see ei takista valdaval osal kogudustesse kuuluvatel inimestel seda uskumast. Tavapärasele kristlikule usule on võõras ka väide, et taimedel on hing. Samas on sellega täiesti või pigem nõus kaks kolmandikku koguduste liikmetest. Samuti on koguduseliikmete seas üsna levinud usk maagiliste toimingute tõhususse.

Kokkuvõtvalt võib väita, et inimesed – sõltumata sellest, kas nad kogudusse või usuliikumisse kuuluvad või mitte – ootavad kristluselt sedasama, mida oodatakse ka mittekristlikelt vaimsetelt praktikatelt ning see on praktiline abi enda ja/või teiste elumurede lahendamisel. Sellel väga isiklikul tasandil kohtub ristiusk ka teiste vaimsete praktikatega, mis tänases mitmekesisuses maailmas pakuvad omapoolseid lahendusi inimeste, nii kristlaste kui mittekristlaste muredele. Omaette küsimus on, kas ja kuidas ristiusu vastused ja lahendused suhestuvad tänapäeva inimese maailmavaateliselt kirjusse konteksti.